

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2020-yil. 12-son.

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Tahrir hay'ati:

Sherzod SHERMATOV
Dilshod KENJAYEV
Maqsudxon YO'LDOSHEV
Qozoqboy YO'LDOSHEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Nargiza RAHMONQULOVA
Yorqinjon ODILOV
Mamatqul JO'RAYEV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinbosari)

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
EMMA TOROSYAN

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10,
(71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi"dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnaldan nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 2020.15.12. da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84¹/₈. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times» garniturasi. 10, 11 kegl. "PRINT RA-BEL" matbaa korxonasida chop etildi. Manzil: Toshkent sh., Olmazor tum., O'rozboyev ko'chasi, 35- uy. Buyurtma №:27 Adadi 2800 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqq boshlagan

**TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU	
Elyor XONNAZAROV. Ona tili ta'limiga yangicha yondashuv zarurati	3
METODIK TAVSIYA	
Dilbar NORMURADOVA. PISA – 2021 tadqiqotlarida o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish	4
Mohigul FOZILOVA. Said Ahmadning "Qoplon" hikoyasini o'qitishda blum taksonomiyasidan foydalanish.....	6
Abdumurod NOMOZOV. Qiyosiy va tahliliy yondashuv – bilim olishga yangicha munosabat.....	8
DARS – MUQADDAS	
Hilola XUDOYMURODOVA. Ona tili fanini o'qitishda ta'limiy o'yinlardan foydalanish	11
Xurshida HOSHIMOVA. Sintaksisda nima o'rganiladi?.....	12
Mohidil NIZOMOVA. G'afur G'ulom hayoti va ijodi. Uning "Sog'inish" she'ri bilan tanishish	14
Barno ABDURAHMONOVA. O'quvchilarga badiiy tasvir vositalarini o'rgatish usullari.....	16
Saodat KAMBAROVA. Muammoli tahlil – fikrlashga o'rgatish omili sifatida.....	18
TAHLIL	
Rahimboy JUMANIYOZOV. Suv va so'z saxovati	20
Doniyor YULDASHEV. O'zbek tili va adabiyoti ta'limida atqoli otlar antroposentrik talqinidan foydalanish	22
Munira XUDOYOROVA. Navoiy qit'olari badiiyati.....	24
Vaziraxon AHMEDOVA. Erkin A'zam dramalarida obyektning plastik obrazi	25
Bashorat JAMILOVA, Shahnoza NURIDDINOVA. O'zbek bolalar adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishining tadriji.....	27
Azimjon DAVRONOV. Tohir Malik ijodida uslubiy o'ziga xoslik.....	30
Mahliyo UMAROVA. Adabiyotshunoslikda ijodkor shaxsi tushunchasi.....	31
TADGIQOTLAR	
Nilufar ALIBOYEVA. O'zbek tilida tasviriy va taqlidiy ma'no hamda ularning ingliz tilida berilishi	33
G.SAFAROVA. Evfemizmlarning sotsial xoslanishini tadqiq etish omillari.....	35
Davronbek ORIPOV. "O'g'uznoma" va "Dada qo'rqud": fikr va qarashlar nomutanosibliigi	37
Dilafuz MUQIMOVA. Kamol Xo'jandiyning g'azal janri rivojlanishidagi hissasi.....	39
Maxfirat QURBONALIYEVA. Movarounnahr tazkiranavislik tarixiga bir nazar	42
Yulduz NUROVA. Etnolingvistika va etnologiya munosabati	44
KICHIK TADGIQOT	
Go'zal XIMMATOVA. Qo'chqor Norqobil nasrining badiiy xususiyatlari.....	46
Nigora KENJABOYEVA. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga qo'yilgan davlat talablarning zaruriyati.....	47
ЛУЧШИЙ УЧИТЕЛЬ-ФИЛОЛОГ – 2020	
Марвар ШАРАФУДИНОВА. Читательский дневник.....	49
Юлия ТИНЬКОВА. Мотив экипажа и дороги в жизни и творчестве А.С.Пушкина.....	53
Насиб АХМЕДОВА. Биография В.Г.Короленко. Очерк «Огоньки».....	55
Сайёра БОЗОРОВА. Основные методы обучения в педагогической практике.....	56
Гуллола АБДУЛЛАЕВА. Речевые игры на уроках русского языка в начальных классах.....	57
Хонбиби ДУСМАТОВА. Разработка кружкового занятия «Путешествие по королевству «Русский язык».....	59
Фарит ГАБДУЛХАКОВ, Расима ГАБДУЛХАКОВА. Преподавание русского языка: не пора ли перейти к обучению?.....	60
ИСПОЛЬЗУЙТЕ ЭТИ МАТЕРИАЛЫ	
Шахноза ХОЛМАТОВА. Применение учебных видеоматериалов при обучении русскому языку в экономическом вузе.....	63
Феруза ХУДАЙКУЛОВА. Сложноподчиненные предложения с придаточными определительными.....	64
Малика АРИПОВА. Эффективность применения метода коллаборативного проектирования на занятиях в педагогических вузах.....	67
ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ	
Абдуназар ЖУРАЕВ. Информационные технологии при обучении разговорной речи	69
Сеvara СУЛТАНОВА, Гульчехра ДАВЛЯТОВА. Изучение лексических вариантов на модульной основе.....	70
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Николай ИЛЬИН. Любовь, смерть и свобода в поэтическом творчестве Хосият Рустамовой.....	73
Агата ОСИПОВА. Исповедальность как изображение саморефлексии героя.....	75
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Фахриддин АБДУРАХМАНОВ. Лексико-семантическая классификация трехактантных глаголов в современном русском языке.....	77
ПРОБЛЕМЫ. ПОИСКИ. РЕШЕНИЯ	
Муhiba АРАБОВА. Инновационная деятельность учителя высшей школы.....	80

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

jurnali

Я ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

L

LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.*

qo'l harakatlari ifodasi, imo-ishoralari hamda keskin qiliqlari orqali ko'rsatiladi. Shubhasiz, E.A'zam bunday tafsilotlarni berish orqali bir jihatdan, sahnaviylikni kuchaytirsa, ikkinchi tomondan qahramon xarakterini ichki va tashqi harakat uyg'unligi jarayonida ko'rsatishga erishadi.

Guvohi bo'lganimizdek, kinorivoyatda umrining bolalik ("Orolbola"), o'smirlik ("Oroltoy"), yigitlik ("Orolboy") damlarini ortda qoldirib, endilikda hayotining keksalik bosqichiga qadam qo'ygan shaxs ("Orol bobo") hayoti tasvirlangan. Asl ismi unutilib ketgan, qadrdon dengizidan ayrilgan baliqchi Orol bobo sevimli qayig'ini uyining tomiga chiqarib, e'zozlab keladi. Uning o'z shogirdlari bilan birgalikda yangi qayiqqlar yasab, yaxshi odamlarning tomlariga o'rnatishi bilan bog'liq tafsilotlarda majoziy talqin bilan bir qatorda, qahramon tabiatidagi devonavor orzular ham bo'y ko'rsatadi. Aslida, asarning teatr sahnasiga mo'ljallangan varianti "Tanho qayiq yoxud devonaning orzusi" tarzida nomlanganida aynan shu jihat nazarda tutilgan edi.

Anglanshiladiki, Orol bobo zohiran devonasifat cholday tuyulsa ham, aslida u teran ixlos va qanoat kishisi. Shuning uchun ham u Orol dengizining qurishini "Ichiga shayton oralagan bandalar Xudoning g'azabini qo'zg'agani" bilan izohlaydi. O'g'lining "da'vat"lariga ko'nib, ko'ch-ko'ronini orqalab shaharga ketishni ota-bobolari va jufti haloli xoki turob bo'lgan aziz maskan hamda bir umrlik qadrdon eshkagi-yu qayig'iga xiyonat deb biladi. O'zi yasagan qayiqqlarni imon-e'tiqodli, halol va pok kishilarning tomlariga o'rnatishdan charchamaydi. Chunki tom boshidagi qayiqqlar boboning osmondan yomg'ir, dengizdan suv so'rash bilan bog'liq iltijolarining moddiy ramzlaridir.

Albatta, Orol boboning xatti-harakatlari o'g'li Qalimbet, qizi Gulzira va uning dugonasi Rohat Sobirovna, O'tagan singari har narsadan iqtisodiy manfaat izlovchi, ulug' maqsadlardan mosuvo kimsalarga "devona"lik bo'lib tuyuladi. Otasining "qiliqlari"ni savdoyilik deb hisoblagan Gulzira o'z padari buzrukvorini jinnixonaga tiqishgacha borib yetadi. Ta'kidlash o'rinliki, cholning bu maskanga yotqizilishi va yaxshi kishilar ko'magida sirli tarzda qutulishi bilan bog'liq o'rinlarda ertakona bayon va detektiv talqinlar ham ko'zga tashlanadi. Bot-bot kadr ortidan sehrli ovoz eshitilib turadi. Bu ovoz Orol boboga otameros baliqchilik kasbi, o'z kechmishi, xususan, sevgilisi Oykumush bilan bog'liq yorqin xotiralar va butun qilmish-qidirmishlarini eslatib turadi. Afsuski, dramaturg "ovoz" detalini bosh qahramon qalb nidosi darajasida yuksaltira olmaydi.

Asarning xotima qismida enaqayiqni e'zozlagan oq qalpoqli Orol bobo va to'rt navqiron o'g'lon (Jumaboy, Tilovbergan, Genjamurod, Amet) tashnalik azobidan qiy-nalishadi. Albatta, E.A'zam bu tashnalikka ramziy ma'no yuklashga intilgan. Bu hol qahramonlar fikrini dengiz haqidagi aziz xotiralar, sog'inch, ummonga yetish orzusi va muttasil olg'a intilish hissi tark etmaganida namoyon bo'ladi. Muhimi, maqsadi aniq bo'lgan qahramonlar bir nafas harakatdan to'xtashmaydi.

Xulosa qilib aytganda, E.A'zamning "Tanho qayiq" dramasi obyektning plastik obrazi yaratilgan bo'lib, asarda mujassam bosh g'oya uning ramziy-majoziy mazmuni, axloqiy-falsafiy va didaktik mohiyatini belgilab beradi.

¹Erkin A'zam. Kinoga qanday kelib qolganim. Tanho qayiq. Kinoqissalar – Toshkent: Sharq NMAK, 2017. 5-bet. (Ushbu manbadan olingan keyingi misollar qavs ichida ko'rsatiladi.)

²Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Iymon. – Toshkent: Sharq NMAK, 2006. 84-bet.

Bashorat JAMILOVA,
Buxoro davlat universiteti dotsenti;
Shahnoza NURIDDINOVA,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTIDA BADIY TAFAKKUR YANGILANISHNING TADRIJI

Hozirgi adabiy jarayonda bir asrlik tarixga ega milliy bolalar adabiyotimiz ham o'ziga xos shiddat bilan odimlayotgani uning yosh avlod tafakkuriga mos taraqqiy etib borayotganidan dalolat.

Istiqlol davri nasri va nazmidagi shakliy, janriy rang-baranglik, mavzu dolzarbligi, mazmundorlik ko'lam haqida so'z borganda Anvar Obidjon ijodini alohida tilga olish joiz. U har qanday mavzuni yoritishda bola qalbiga mos ohang, davr ruhini aks ettira oladigan va ayni paytda g'oyat qiziqarli uslub, o'ziga xos jilo bera ol-

gan shoir, adib va dramaturgdir. Ayniqsa, zamon bilan hamnafaslik, jahon adabiyoti an'analarini o'zbek bolalar adabiyotiga singdirish, jumladan, bolalar nasrida ham modernistik obraz va detallar yaratishda milliy ohang uyg'unligini saqlab qolish ham Anvar Obidjon ijodiga xos tamoyildir. Adibning "Dahshatli Meshpolvon", "Meshpolvonning janglari" yoki "Alamazon va uning piyodalari", "Yaltiroq tugma" dilogik qissalari, shuningdek, "Oltin yurakli Avtobola" asari shu jihatdan o'zbek bolalar adabiyotida yangi voqelik hisoblanadi. Bu asarlardagi

obrazlar ham shu kunning qahramonlari. Ular oddiy bola emas: "dahshatli Meshpolvon", "g'aroyib, olovqalbl Alamazon" yoki temirtan Avtoboladir. Ular tinib-tinchimasgina emas, ozodlik va haqiqat uchun, o'z erki va haq-huquqi uchun kurashuvchan, jasur hamda erkparvar bolalar. Adib shu sababli "Alamazon" turkumidagi qissalarini yosh avlodga, aniqrog'i "ona yurtning jasur farzandlariga" bag'ishlagan.

"Alamazon va uning piyodalari" qissasining bosh qahramoni Alamazon. U toshtaqaaliklar shevasida gurkirab yonayotgan gulxanni anglatadi. Alamazon yoshligidanoq kitobga mehr qo'yib, jahon bolalar adabiyotidagi tengdoshlari Chippolino, Buratino, Tom Soyer, Gek Finn, o'zbek xalq dostonlaridan Ravshanbek, Alpomish kabi qahramonlarni savodi chiqqandan buyon taniydi, u bu kitoblardan ta'sirlanib, do'sti Eshmat bilan xazina qidirib topish, topganda uni nimalarga sarflash haqida reja tuzadi. Eng avvalo, yaylov etagida o'n ming kishilik stadion, ko'p qavatli uy, marmar devorli kattakon choyxona qurish, qishloqlarida zamonaviy inshootlar barpo etish, hatto butun umri boshlang'ich sinflarga dars berish bilan o'tgan Ahmadali otaga atab terak bo'yi haykal o'rnatmoqchi bo'ladi.

Yozuvchi garchi bu asarni 1976–78-yillarda yozganligini qayd etsa ham asar mustaqillik yillarida kitobxonlarga taqdim etildi. Asarda bolalarni kitobxonlikka da'vat etish Alamazonning uyg'oq tafakkuri bilan ko'rsatib berilgan.

Xudoyberdi To'xtaboyevning "Mungli ko'zlar", Tohir Malikning "Alvido bolalaik" qissalarini ham o'zbek bolalar adabiyotining bir asrlik tarixida butunlay yangi hodisa deya olamiz. O'zbek bolalar adabiyotida ham shu singari detektiv qissalar bo'y ko'rsata boshlagani, bunda asosiy e'tibor jinoyatni fosh qilishdan ko'ra bolalar va o'smirlar psixologiyasi tadqiqiga qaratilgani baayni adabiy yangilanish dalilidir.

Mustaqillik davri bolalar she'riyatining yangi obraz va mavzular bilan boyishida esa Tursunboy Adashboyev ijodining alohida o'rni bor. Yetuk olim I.G'afurov ta'biri bilan aytganda, "Uning she'rlarida tog' yonbag'ridagi echkilar, kiyiklar o'zlarini qanday erkin tutsalar, so'zlar ham shu kiyikday javlon o'ynaydi... hech narsadan xavflanmaydi, qo'rquv tuymaydi"¹.

Darhaqiqat, shoirning "Tuproq" she'rida shunday misralar bor:

Ajdodlardan meros bo'lib,

Qolgan tuproq.

Bobolarning qon va teri

Tomgan tuproq.

To'kin-sochin dasturxonni

Solgan tuproq.

Dori-darmon, sinovlardan

Tolgan tuproq.

Qotilni ham, botirni ham

Sukut saqlab,

Ehtiyotlab, o'z bag'riga

Olgan tuproq.

Hech shubhasiz, bu satrlar istiqloq shabadalari

yelkasini silab turgan har bir o'g'il-qizga o'tmish va o'zligimizni, tarixiy qadriyatlar hamda haqiqatlarni yaxlit tasavvur etish, u haqida mushohada yuritishga yordam beradi.

Safar Barnoyev ham XX asrning 90-yillari va XXI asr boshlarida alohida g'ayrat va shijoatga to'lib ijod qildi. Shoirning aksariyat she'rlarida urush va inson taqdiri masalasini turli qirralardan yoritishga mayl kuchli:

Asrim shoshirib qo'ydi

Bugun inson aqlini.

Bizlar unutdik tanish

Uchburchak xat shaklini.

Ammo unutmadi, yo'q

Sog'inchning dardlarini.

Yer emas, qalbgga ko'mdik

Yurtimiz mardlarini.

Istiqloq yillarida alifbo-she'rlarning ham rang-barang namunalari yaratildi.

"Alifbo-she'rlar odatda, – deb yozadi adabiyotshunoslar, – yangi alifbo qabul qilinishiga bevosita aloqadordir"². Kavsar Turdiyeva ijodida mustaqillik yillarida alifbo-she'rlarning rang-barang namunasi yuzaga keldi. Shoir "Biz shunaqa bolamiz" she'rini "she'riy alifbo" deb ko'rsatadi.³ Unda lotin alifbosidagi 29 harfning har biri bilan boshlanuvchi so'zlar alifbo tartibida she'riy vazn va qofiyaga solingan. Mazmuni esa aqlli, besh baho oladigan, do'stlari ko'p va eli mustahkam, jajji bo'tirlar, Vatanga qo'shqanot bo'lgan eng ibratli avlod tili-dan kuylanadi. Shoiraning "Sehrli harflar oroli" she'rida esa harflar o'zini shunday tanishtiradi:

Aa – Men "A"dirman, "A"dirman,

Ko'p narsaga qodirman,

"Qor", "Bol", so'zlarga qara:

Yasadim "Qora, bola"⁴.

Bu alifbo-she'rda har bir harfga bag'ishlangan misralar mustaqil kompozitsiyaga ega. Harflar alohida xususiyatlarini namoyon qilish bilan birga, o'zlari ishtirok etgan so'zdan yangi so'z va ma'no yasashini isbot qiladilar. Birinchi harfning o'zi ta'kidlayotganidek, juda ko'p so'zlarda ishtirok etishi qor-qora, bol-bola so'zlaridagi ma'no farqlashi orqali oydinlashgan. Bunday she'rlarda ma'no, fikr yetakchilik qiladi. Har to'rt qator she'r shu tariqa, mustaqil qofiya va mazmunga ega bo'la borgan. K.Turdiyeva shu kabi ko'plab she'rlarida harflarni mustaqil harakatga keltiradi. Ulardan kichkin-toylar xarakteriga xos xususiyatlarni ochib berishda foydalanadi. Shoiraning "Manman "B", "Harflar adashdi", "Harflar o'yini", "Bitta harf qochsa-chi", "Harflar ketib qolsa", "Harflar ustaxonasi" kabi she'rlari ham shu tariqa ma'rifiy-badiiy ahamiyatga ega. Zero, alifbo-she'rlar endilikda harfiy san'atga asoslangan yangi she'riy shakllarga keng yo'l ochdi, desak yangilishmaymiz.

Dilshod Rajab she'rlarining mavzu mundarijasi rang-barang. Uning Vatani, yurti, Davlat ramzlari haqidagi she'rlari alohida turkumni tashkil etsa, "Baxshi bola – yaxshi bola", "Yaxshi va yomon", "Dehqon dalasida" turkum she'rlari ham shakili, ham mazmunan

o'ziga xos. Shoirning "Ketmon", "O'roq", "Xaskash", "Belkurak", "Panshaxa" deb nomlangan to'rtliklari bolalar uchun mazmun mohiyatan e'tirofqa loyiq.

Tinmay ishlar, yer chopar dehqon,
 To kechgacha, saharlab turib.
 "Dam oling" deb yolvorar ketmon,
 Oyog'iga har dam bosh urib.⁵

Ketmon nimaligini bugungi bolalarning ayrimlari bilmaydi. Ammo unda dehqon tinmay yer chopishini eshitgan. Dehqonning "oyog'iga bosh urishi"ni katta avlod kinoyaviy tushunsa, yosh avlod shaklan chiroyli o'xshatishdan zavq oladi. Chunki, mustaqillikgacha dehqon dam olmay ishlasa ham "kosasi oqargani yo'q". Shoir shunga shama qilmoqda. Biroq ketmonni har ko'tarib, yerga urganimizda, u rostdan ham oyog'imiz ostida boshi bilan tushadi va shoir o'xshatishini tasdiqlaydi.

D.Rajabning ayrim she'rlari esa shaklan tuyuqqa hamohang, faqat 4-satri va vazniga ko'ra undan farqlanadi. Masalan, "Belkurak" she'rida shunday shakily va mazmuniy o'ziga xoslik ko'zga tashlanadi:

Dehqon bobo, doim tik-ku **belkuraging**,
 Lekin nechuk hol-ahvoling, **bel, kuraging?**
 Keng maydonga tushgan chayir polvon o'zing,
 Tolmagaysan, sira ko'rmas yer kuraging.⁶

Ta'kidlab ko'rsatilgan so'zlar shakl va talaffuzda bir xil bo'lgani bilan, ikki hodisani ifodalayotgani anglashiladi. Bu bolalar uchun aynan tanish manzara. Ular bu so'zlar o'rtasida chindan ham bog'liqlik bor deb o'ylaydilar. Chunki, har birimiz ham bolaligimizda shunday o'ylaganmiz. O'sha dehqonning qo'lidagi belkurak o'zining beli va kuragiga o'xshashligiga ishonuvchan bolalar uchun yaxshi topilma bu. Kattalar esa, o'z navbatida, buning dardli mohiyatini ilg'ay oladilar. Chunki dehqon bobolarimiz bir umr belkurakda yer qazib, tuproq olib, bemalol egilish, qad rostlashga qiynaladigan bo'lib qoladilar. Shunday bo'lsa ham ular tolmasdan, polvonlarining kuragi yerga tegmasdan – yiqilmay-yengilmay dong taratganlarini shoir o'rinni ta'kidlaydi.

D.Rajab she'riyatidagi shakliy izlanishlar hatto musavvirga xoslik ham kasb etadiki, bu adabiyotshunoslikda geometrik she'rlar deb yuritilmoqda. Shoirning o'zi ham bu turkumni "Musavvirning she'rlari" deb nomlagan. Jumladan, uning "Tanbeh" she'rida ham mazmunan, ham shaklan belkurakning musavvirona chizilgan tasvirini ko'rish mumkin:

To'plaganing bor-yo'g'i
 Ikki uyum xas-xashak.
 Darrov cho'zilib olib
 Yotganing ne, Xashxashak?
 Shuncha yerni ag'darib,
 O'tirmasdan yana, ko'r;
 Ishlayman, deb,

B
 E
 L
 K
 U
 R
 A
 K
T i k k a
 u n
 r a
 a k
 ro'

Rasmda ham, mazmunda ham belkurakning tikka turgani shu tariqa chizilishi bola uchun ikki ma'noda muhim. Avvalo, u belkurakni hali ko'rmagan bo'lsa, rasmdan bilib oladi. Ikkinchidan, shu shakl – rasimga joylashtirilgan so'zni topib o'qish uchun ancha mehnat qiladi, so'zni to'g'ri o'qiy olsa, zavqi ortib boradi, demak, she'rdagi badiiy estetik zavq yoniga, mustaqil ijodiy topshiriqni bajarishdagi quvonch qo'shiladi.

Miraziz A'zamning 1988-yilda yozilgan "Qirq bolaga qirq savol" she'riy asari nomidanoq ma'lumki, u 40 ta she'riy savolni qamrab olgan. She'riy savollardan oldin boshlanma, keyin esa xotima she'r ham keltirilgan. Shoir unda jajji bolakaylarga roppa-rosa 40 ta savol bilan she'riy murojaat qiladi. Bilim va zakovat egasigina bu savollar mohiyatini to'g'ri ilg'aydi, ularga asosli javob topadi. Shoirlar bolalar va o'smirlarni shu tarzda ma'rifat dunyosiga olib kiradilar.

Umuman, istiqloq davri o'zbek bolalar adabiyotida shu singari ohorli tashbehtar, badiiy-tasviriy vositalardan foydalanish kuzatiladi, yangi obrazlar, motiv va g'oyadorlik, ifoda usullaridagi rang-baranglik tadriji yorqin ko'zga tashlanib kelmoqda. Bunda ayniqsa, S.Barnoyev, M.A'zam, T.Adashboyev, A.Obidjon singari bolalar shoir-larining noan'anaviy tur va shakllardan foydalanib ijod qilishlari, shu bilan birga H.Imonberdiyev, K.Turdiyeva, D.Rajab, A.Akbar kabi ijodkorlarning jarayon faollashuviga qo'shgan hissalarini alohida ta'kidlash bilan birga ular yaratgan badiiy ijod namunalari jahon bolalar adabiyoti bilan bo'ylasha olishini ham e'tirof etish joiz.

¹Qarang: Beg'uborlik kuychisi. Maqolalar to'plami. – Toshkent: Navro'z, 2011. 54-bet.

²Barakayev R., Ashurov B. Tursunboy Adashboyev fenomeniga bir nazar. – Toshkent: Akademyashr, 2014. 104-bet.

³Turdiyeva K. Dunyoni saqlar bolalar. – Toshkent, 2012. 156-bet.

⁴O'sha joy. 157-bet.

⁵Dilshod Rajab. Tanish tovushlar. – Toshkent: Zarqalam, 2006. 11-bet.

⁶O'sha joy.

Azimjon DAVRONOV,
Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili va adabiyoti
universiteti o'qituvchisi

TOHIR MALIK IJODIDA USLUBIY O'ZIGA XOSLIK

XX asr siyosati sharqona milliy adabiyotimiz va san'atimiz, urf-odatlarimiz va qadriyatlarimiz, diniy e'tiqodimiz va ma'naviy-axloqiy tarbiyamizni aftodahol vaziyatga solib qo'ygan. Istiqlogacha bo'lgan davr va istiqlolning dastlabki yillarida yozuvchi Tohir Malik ushbu muammolar talqini bilan bog'liq qator asarlar yaratdi.

Tohir Malik ijodida uslubiy o'ziga xoslikni, xususan, "Ov" qissasi misolida kuzatamiz. "Ov" 1995-yilda yozilgan ilmiy-fantastik, sarguzasht qissadir.

Avvalo, uslub haqida. Uslub – g'oyaviy estetik xususiyatlar yig'indisi, tor ma'noda yozuvchining tasvir usuli, keng ma'noda uning dunyoqarashi, u yaratgan asarlarining asosini tashkil qiluvchi g'oyalar, sujet va xarakterlar doirasi, badiiy tasvir vositalari, tili va boshqalarni qamrab oladi. Muayyan oqimga nisbatan ham, yozuvchi ijodiga nisbatan ham uslub termini qo'llaniladi. Romantik uslub, realistik uslub kabi. Ko'pchilik hollarda uslub yozuvchining ijodiga nisbatan ishlatiladi. Ya'ni Chexov uslubi, Abdulla Qahhor uslubi, Oybek uslubi kabi. Bu ma'noda uslub bir yozuvchining ijodida, barcha asarlarida bo'rtib ko'rinadigan g'oyaviy-badiiy xususiyatdir. Aniqrog'i, uslub yozuvchining voqelikni aks ettirishdagi o'ziga xos yo'li, ifoda-tasvir vositalari, o'ziga xos obrazlari. Masalan, Oybek va Abdulla Qahhor prozasi uslub jihatidan bir-biridan jiddiy farq qiladi.

Oybek kishi portretini chizganda yoki tabiat manzarasining tasvirini berganda erinmasdan, tevarakatrofning barcha ikir-chikirlarigacha qalamga olib mukammal polotno yaratishga intiladi. Oybek xalq hayotining muhim tarixiy bosqichlaridan mavzu tanlaydi. Shuning uchun Oybek qahramonlari lirik, romantik kayfiyatga ega bo'ladilar. Buni Gulnor, Yo'lchi, Navoiy, Arslonqul kabi obrazlarda ko'rish mumkin.

Abdulla Qahhor uslubi esa unday emas. U tasvirni ixcham, iboralarni esa lo'nda qilib beradi, tabiat manzaralarini chizganda, portret yaratganda shtrix usulini qo'llaydi. Narsa yoki hodisaning eng xarakterli tomonini tasvirlash orqali maqsadga erishadi. Qahhor asarlari satira va yumorga boyligi bilan ham xarakterlanadi. Qahhorga xos uslubiy xususiyatlarni, uning qator asarlari "Sarob", "Ayajonlarim", "Qo'shchinor chiroqlari", "Sinchalak" da ko'rish mumkin.¹

Asar g'oyasi va mazmunini kitobxonga tushunarli qilib yetkazishda badiiy obraz juda muhim ahamiyat kasb etadi. Obraz adabiyot va san'atda badiiy fikrlashning asosiy vositasi, g'oyaviy mazmunni ifoda etishning muhim formasidir. Shuning uchun M.Gorkiy obraz-

ning o'ziga xos xususiyati haqida gapirib, "Obraz fikrni uyushtirishning tejamli usuli"², – degan edi.

"Ov" qissasini yozishda muallif ana shu usuldan mohirona foydalanib, Rahmatulloh obrazini yaratgan.

Rahmatulloh – ismi jismiga monand, asarning mavzu va g'oyasiga mos, maqsad va vazifalari bilan mushtarak, yozuvchi dunyoqarashi va e'tiqodi bilan hamohang obraz. Uning o'rmondagi yovvoyi meva-ning no'xatdek keladigan danagidan o'zi yasab olgan donalarni o'girib tasbeh aytishi, eti ustixoniga yopishgan, qorachadan kelgan, botiq ko'zlarida qat'iyat zuhur bo'lgan, ko'zlari javdiramaydigan, qaddi egilmaydigan, qoramag'iz, qoramtir yuzi yopishib turgan tasviri, boshliqning nafrat nazari bilan bergan savollariga kiprik qoqmay javob berishi portretning o'ziga xos xususiyatlarini va yozuvchining mahoratini ifoda etgan. Portretning bu xildagi tasviri kitobxonning asar voqealari rivoji bilan qiziqishini yanada orttiradi.

Rahmatulloh, boshliqning "Xudoga sig'inasanmi? Ibodat qilasanmi?" deb bergan savollariga:

– Ha , men yolg'iz Allohga sig'inaman. Men faqatgina omonatini o'ziga topshirganimdan keyingina ibodatni qo'yaman, – deb javob beradi.

Boshliq "Tiz cho'ksin, uzrini qabul qilaman," deganida:

– Men banda oldida tiz cho'kmayman. Men faqat Allohning quliman, bandaga tavba qilmayman, – deb, tilmochlik qilgan Komissar til uchida "tavba qila qoling" deganda, "Men munofiqlik qila olmayman", deb javob berishi uning xarakteriga xos bo'lgan jihatlarni ko'rsatadi. Yozuvchi Rahmatulloh obrazi vositasida o'zining maqsad va niyatlarini to'la ro'yobga chiqara olgan. Rahmatulloh obrazining o'ziga xosligini quyidagi epizodda ham kuzatish mumkin.

"Ertalabgacha muhlat: Xudo yo'q, deb, yozasan. Makkada hech qanday tosh yo'q, hammasi Muhammad degan savdogarning uydirmasi, Qur'on osmondan tushmagan, o'sha savdogar to'qib yozgan, deysan". Shularni yozsang – ozod bo'lasan , yozmasang – suyaklaring qamoqda chirydi..."

Rahmatulloh bu buyruqni eshitib, o'z quloqlariga ishonmadi. Qon-qoniga singib ketgan haqiqatni rad etish, yozish u yoqda tursin, xayolga keltirishning o'ziyoq u uchun benihoya dahshatli hol edi. U buyruqqa itoat etaymi yo yo'qmi, deb fikrlab ham ko'rmadi. Chunki shunday fikrlashning o'ziyoq imoniga darz ketkazar edi.